
KORA ÚJKOR, ÚJKOR

Egy kis ország nagy területei – holland hajók a távolsági kereskedelem és a gyarmatosítás útján

A Leideni Egyetem már hosszú évek óta a kora újkori holland történelem kutatásának egyik fellelőjére. Európa egyik leghíresebb egyetemén a mai napig a legmagasabb színvonalon kutatják az ázsiai, amerikai és afrikai területek gyarmatosításának történetét, különös figyelmet szentelve természetesen a hollandoknak. A most bemutatandó mű több történész együttműködésének az eredménye, amely a kiváló holland történészt, *Femme Gaastra* professzort hivatott búcsúztatni nyugdíjba vonulása alkalmából. Gaastra egész munkásságát Hollandia gyarmati történelmének, azon belül is a Holland Kelet-indiai Társaságnak szentelte, s ebben a témában számos olyan művet írt, amely szinte mindegyik jelentősebb holland egyetemen a történészhallgatók tananyagát képezi. A kötet az egyik legnevesebb hollandiai könyvkiadó, a Walburg Pers gondozásában jelent meg 2010-ben, s szerkesztője maga a leköszönő professzor, Femme Gaastra. A kötet szerzőinek túlnyomó többsége leideni illetőségű, de a fejezetek között helyet kapnak az Amszterdami Egyetem, a Groningeni Egyetem és még számos holland felsőoktatási intézmény kutatóinak írásai, sőt, még a vietnami történész, *Hoang Ahn Tuan* tanulmánya is gazdagítja a kiadványt.

A könyv felépítése meglehetősen logikus és jól áttekinthető. A mű alapvetően három részre osztható: az első rész a holland hadiflotta, valamint a kereskedelmi flotta európai aktivitását elemzi, a második részben – amely a kötet leghangsúlyosabb fejezeteit gyűjti össze – Hollandia ázsiai kereskedelmét és gyarmatosítását vizsgálja, míg a harmadik nagy gondolati egység az ország amerikai és nyugat-afrikai gyarmataival foglalkozik. Mindenképpen meglepően hat, hogy a könyv egyetlen fejezetet sem szentel Hollandia balti-tengeri kereskedelmének, jóllehet, a holland hajók már a XVI. század második felétől kezdve kiterjedt kereskedelmet folytattak a térségben.

Az előszóban Gaastra egyik régi tanítványa, *Henk den Heijer* méltatja a professzor addigi munkásságát. Heijer kiemeli, hogy Gaastra legnagyobb eredménye minden kétséget kizáróan a Holland Kelet-indiai Társaság törté-

nete¹ című kötet, amely mindegyik hollandiai történelem szakon tananyag-nak számít. Az előző írója nem mulasztja el a kötet felépítésének bemutatását sem, ezzel is segítve az áttekinthetőséget.

Utaltunk már rá, hogy a könyv három nagy gondolati egysége közül az első rész a holland flotta európai működését mutatja be. *Adri P. van Vliet* tanulmányában a holland kalózok és a Staten-Generaal kapcsolatát elemzi egy angol kereskedőhajó kirablásának történetén keresztül. Az 1634-ben a flandriai partok mellett foglyul ejtett angol hajó csak egy a sok olyan eset közül, amikor a holland kalózok – akiket a korban Új Koldusoknak (*Nieuwe Geuzen*) neveztek, a kormányszattal összejátszva gazdag zsákmányra tettek szert vetélytársaik kárára. Ez a módszer a kora újkori Nyugat-Európában egyáltalán nem volt ismeretlen, elég II. Erzsébet angol uralkodó kalózzal kapcsolatos politikájára gondolni. A Staten-Generaal – mivel részesült a zsákmányból – komoly anyagi támogatást nyújtott a hajók felszereléséhez, s a vállalkozásokat is próbálta ösztönözni és felhasználni hasonló célokra. A szerző kiemeli, hogy bár a kalózkodás az 1630-as években jövedelmezőnek számított, 1643-ra a holland kormányzat érdeklődés hiányában már kevésbé erőltette ezt, a korban meglehetősen gyakorinak számító jövedelemszerzési módot.

A következő tanulmány a Leideni Egyetem professzor emeritusának, *Jaap R. Bruijnnak* tollából származik. A szintén európai kérdéseket elemző Bruijn írása klasszikus gazdaságtörténeti elemzés. Érdekességét leginkább témája adja, a szerző ugyanis a XVIII. századi holland bálnahalászatot mutatja be egy schiedami kereskedő, Pieter Bezemer példáján keresztül. A cet-hal főleg a halolaj miatt számított rendkívül fontosnak a kora újkorban; az ezzel történő kereskedelem kiváló pénzkereseti lehetőséget rejtett magában. Bruijn írásától az olvasó száraz adatközlést várhatna, azonban a szerző – bár a fejezetben találhatóak táblázatok a zsákmányról – sokkal inkább az utazás menetére és a vadászati módszerekre irányítja a figyelmet, meglehetősen olvasmányos stílusban. A mű első részében *Joost C. A. Schokkenbroek* ugyan-ezt a kérdést teszi vizsgálat tárgyává, teljesen más módszerrel. Elemzésében – klasszikus gazdaságtörténeti módszer szerint – számos táblázatban összegzi a holland halászat kora újkori volumenét.

A kötet első részének leginkább figyelemre méltó fejezete *Marc van Alphen* nevéhez fűződik. Mondanivalójának középpontjában egy XIX. századi flamand tengerész, Jan Carel Jospheus van Speyk (1802–1831) áll. A téma nem mentes aktuálpolitikai áthallásoktól sem, ugyanis van Speyk – legalábbis a

1. De Geschiedenis van de VOC. Haarlem, 1982; 10e geheel herziene druk, Walburg Pers, Zutphen 2009.

szerző értelmezésében – nem más, mint egy öngyilkos merénylet. A sokak által hősként tisztelt tengerész története 1831-re, a belga forradalom és az önálló Belgium megszületésének idejére datálódik. Észak- és Dél-Németalföld 1815 és 1831 között egy királyságot alkotott, amelyben a holland származású uralkodó, I. Vilmos mindent elkövetett azért, hogy Franciaországtól északra erős állam állja útját egy esetleges újabb francia expanciónak, teljesen elnyomva az újonnan megszerzett Dél-Németalföld, a későbbi Belgium lakosságát. Az 1830-ban kitört forradalomban a holland flotta is szerepet kapott: Antwerpen kikötőjének blokkolása után, a Schelde folyón dél felé hajózva próbált a forradalmárok ellen fellépni. Van Speyk, aki az egyik holland hajó kapitánya volt, hazafias lelkiületéről tanúbizonyságot téve, mikor látta, hogy hajója felkelők birtokába kerül, saját magával együtt az egész hajót felrobbantotta, megakadályozva ezzel, hogy az ellenséges kézre kerüljön. Ez a történelemben gyakran előforduló önfeláldozás sokáig kitüntetett helyet eredményezett Van Speyk számára a holland-flamand történetírásban, s a szerző ennek megítélését mutatja be. Marc van Alphen, miután leír több hasonló esetet Hollandia történetéből, végigveszi, hogyan változott a XIX. század közepétől napjainkig Van Speyk megítélése. Megállapítja, hogy az önfeláldozó kapitány a két világháború közötti történetírásban volt a legnépszerűbb, abban az időben mint hőst ünnepelte a holland történelmi emlékezet. Ezt a helyzetét Van Speyk még sokáig megőrizte, bár a második világháború után már jóval kevesebb figyelmet szenteltek neki a történészek, s a megítélése is változott, olyannyira, hogy napjainkban inkább már negatívnak mondható. A fejezet igazi értéke annak bemutatása, hogyan változik egy adott történelmi személy megítélése a történeti szakirodalomban akár nagyon rövid időn belül, gyakran politikai indíttatású magyarázatoknak köszönhetően.

A könyv első részét *Gerard Aceda* írása zárja, amelynek segítségével betekintést nyerhetünk egy Suriname területén született, de gyermekkorától kezdve Hollandiában élő admirális életébe, objektív képet kapva arról, hogyan képezték ki a magas rangú holland tengerészeket a XIX. század második felében.

A mű második nagy gondolati egysége Hollandia Ázsiával folytatott távolsági kereskedelmét, valamint a térség számos területének gyarmatosítását mutatja be. Az első fejezet a vietnami Hoang Ahn Tuan nevéhez fűződik, aki egy, a mai Vietnam területén fekvő királyság, Tonkin példáján mutatja be az angolok és a hollandok délkelet-ázsiai rivalizálását a XVII. század végén. A helyi angol vezető, bizonyos William Keeling visszaélései odáig vezettek, hogy háború tört ki a térségben állomásozó angol és holland hajórajok között, amelynek következményeképpen a helyi királyság,

Tonkin uralkodója megvonta a kedvezményeket a külföldi kereskedőktől, és komoly kontroll alá helyezett minden külföldi hajót a térségben. Innentől kezdve a holland és az angol kereskedőhajók kénytelenek voltak alávetni magukat a rendszeres ellenőrzéseknek és a magasabb vámoknak, s ez természetesen súlyos bevételkiesést jelentett a két ország számára.

Az ázsiai gyarmatosítással foglalkozó rész leginkább figyelemre méltó fejezete kétségtelenül a Vrije Universiteit Amsterdam professzorának, *Karel Davids*nak a tanulmánya. Írásában annak kérdését járja körül, hogyan került ellentétbe a Holland Kelet-indiai Társaság a jezsuitákkal. A protesztáns hollandok körében a jezsuiták különösen népszerűtlenek voltak, s a Hollandiában ebben az időben betiltott katolikus vallás legveszélyesebb követőinek és térítőinek tartották őket. A gyarmatokon akkor kerültek ellentétbe a jezsuiták és a hollandok, amikor a Kelet-indiai Társaság 1660 körül a spanyolok és portugálok kelet-ázsiai érdekeltségeinek rovására kezdtek terjeszkedésbe. Ennek tükrében különösen érdekes, hogy a szerző – változtatva az addig megszokott gyakorlaton – a jezsuiták szemszögéből nézve teszi nagyító alá a Holland Kelet-indiai Társaságot, összehasonlítva a renddel, bemutatta hullámzó kapcsolatukat, s rámutatva arra, hogyan válhatott a Holland Kelet-indiai Társaság a XVIII. század első felében a sokáig esküdt ellenségnek számító jezsuiták együttműködő partnerévé a gyarmatokon. A szerző hangsúlyozza azt, hogy a jezsuiták missziós és egyéb aktivitása jóval kisebb volt, mint ahogyan azt a jezsuitákat negatív színben feltüntetni kívánó történészek állították, ennek ellenére a hollandok nagy hasznát vették a jezsuita szerzetesek nyelvismeretének, valamint a dél- és kelet-ázsiai térségről birtokolt földrajzi és etnikai információiknak.

Leonard Blussé szintén összehasonlítással jelenik meg a kötetben: a Kelet-indiai Társaság működését hasonlítja össze a Nyugat-indiai Társaság működésével. Írása jóval kevesebb új információval szolgál, mint *Davids* tanulmánya, azonban remekül helyt kap a fejezetben a hollandok Kínával folytatott XVII. századi kereskedelmi kapcsolatainak elemzése, amelyben a szerző különös figyelmet szentel a selyemkereskedelemre.

Érdekes helyet foglal el a kötetben *Els Jacobs* írása, aki a Jóreménység-foknál elhelyezkedő holland kolónia szerepét vizsgálja meg a Kelet-indiai Társaság működése szempontjából. *Jacobs* hangsúlyozza, hogy a térségben található holland kereskedőtelepeknek elévülhetetlen érdemei voltak az Ázsiából behozott luxuscikkek szállítása terén. Ez azonban nem az egyetlen előny, amelyet a helyi holland kereskedők kínálni tudtak a Kelet-indiai Társaságnak, hiszen a XVIII. század elejétől kezdve a dél-afrikai eredetű bor és gabona keresett árucikkeknek számítottak Nyugat-Európában. Ily módon

a Jöreménység-fok térségében elhelyezkedő, és sokáig csak egy köztes állomás szerepét betöltő kereskedelmi lerakat saját termékeivel is meg tudott jelenni a világpiacon. Jó gazdaságtörténeti elemzéshez méltó módon több táblázat is segíti az olvasót a termelés volumenének áttekintésében.

A mű *Roelof van Gelder* írásával, meglehetősen olvasmányos stílusban írt életrajzzal folytatódik Heinrich Ludwig van Morgensternről, aki 1771 és 1783 között Indonéziában, Java szigetén szolgált tisztként. A német származású Morgenstern számos útleírást készített, fontos forrásokhoz juttatva ezzel a gyarmati történelmet kutató történészeket. A szerző az ő életét mutatja be. Morgenstern rátermettsége folytán hatalmas vagyont halmozott fel az indonéziai gyarmatokon, s mintegy tizenkét évig a szerencse mindig mellé állt, mígnem aztán a malária végzett vele. Roelof van Gelder írásából remek képet kaphatunk a gyarmaton tartózkodó európaiak életéről és karrierjéről, kiegészítve annak bemutatásával, hogy mennyire törekeny volt ez a fajta jólét. Az életrajz mint műfaj az eddig bemutatott két tanulmányon kívül is képviselteti magát a kötetben: *Perry Moree*, a hágai Királyi Könyvtár igazgatója szintén a Kelet-indiai Társaság egyik tisztviselője, Adriaan Salomon van der Hoop életét mutatja be levelezései alapján. Az olvasó egy olyan tisztviselő életébe nyerhet betekintést, aki az anyaországban dolgozott, s bár tagja volt a társaságnak, a gyarmatokon sosem fordult meg.

Az ázsiai gyarmatokkal foglalkozó részt egy koprodukció zárja: *Els van Eijck* és *Dirk J. Tang* a XVIII–XIX. század fordulójának háborús helyzetében mutatja be a gyarmatokkal folytatott kereskedelmet egy, a hollandok által elrabolt brit hajó példáján keresztül. Ennek keretén belül természetesen szól arról is, hogyan működtek a nemzetközi kereskedőhálózatok háborús időkben. Külön értéke a fejezetnek, hogy a szerzők számos angol nyelvű forrást dolgoztak fel, nemzetközi kontextusba helyezve ezzel a hanyatló Kelet-indiai Társaság utolsó éveit.

A kiadvány harmadik, egyben utolsó nagyobb gondolati egysége az amerikai és észak-afrikai gyarmatokkal foglalkozik. Jóllehet, a XVIII. század közepén a hollandok szinte teljesen kiszorultak az amerikai gyarmatokról az angolokkal és a franciákkal szemben, azért még így is jelentős területeket tudtak birtokolni egészen a XX. századig, elég, ha Suriname esetére gondolunk. Az első fejezet *Victor Enthoven* nevéhez fűződik, aki egy 1619-re datálható, már-már rejtélyesnek mondható történelmi kérdést próbál megválaszolni. 1619-re tehető az első nyugat-afrikai rabszolgák Észak-Amerikába történő behurcolása. A hajót, amelynek fedélzetén a portugáloktól vásárolt rabszolgákat szállították, a történeti szakirodalomban az angol és a holland történészek is a magukénak tekintették – White Lion és Witte Leeuw neve-

ken. A szerző több forrással is próbálja igazolni, hogy a hajó a hollandiai Zeeland tartományból származott, kiemelve azt, hogy az angol kapcsolat korántsem meglepő, hiszen a XVII. század elejéről a források számos közös zeelandi–angol vállalkozást említenek, ugyanis a spanyolok ellen közösen viselt háború alatt szoros együttműködés alakult ki a zeelandi és a dél-angliai kikötők között. A fejezet értéke egyértelműen a forrásgazdagság, illetve az észak-amerikai rabszolga-kereskedelem kezdeti idejének bemutatása. Hasonló kérdést jár körül *Wim Klooster* is, aki Hollandia aktivitását mutatja be a braziliai rabszolgapiacokon, a XVII. század közepén, amikor a rabszolga-kereskedelem a Holland Nyugat-indiai Társaság számára már rendkívül jövedelmező üzletágnak számított.

A kötet *Piet Emmer* tanulmányával folytatódik, aki – hasonlóan a kötet több más szerzőjéhez – gazdaságtörténeti tanulmánnyal gazdagítja a művet. Írása a Karib-tenger térségének ültetvényeivel foglalkozik, különös figyelmet szentelve a hollandok kezében lévő, nagy kiterjedésű cukornádültetvényeknek. Emmer megcáfolja azt a korábban széles körben elfogadott állítást, hogy Hollandia a XVII. század elején jelentősebb tőkét helyezett volna ki a karibi térség ültetvényeseihez. Túlzott gazdasági előny a szerző szerint amúgy sem származhatott volna az ágazat fellendítéséből, hiszen a holland kormányzat megtiltotta az angolokkal és a franciákkal folytatott kereskedést a gyarmatokon. Emmer szerint a pénztőke a Londonból pénzelt angol kalózkodtól származott, akik jelentős részesedést vásároltak az ültetvényekből. A szerző írásából tehát a kora újkori pénzmosásnak egy sajátos folyamata bontakozik ki, tovább árnyalva a gyarmati gazdálkodás meglehetősen visszás képét.

A következő fejezet *Henk den Heijer* nevéhez köthető, aki logikus és jól áttekinthető írásában mutatja be a hollandok Nyugat-Afrikában folytatott textilkereskedelmét 1600 és 1800 között. A könnyűipar, azon belül is a posztó- és textilgyártás Németalföldön már a középkortól kezdve húzóágazatnak számított; a kora újkorban megszerzett gyarmatok pedig kiváló felvevőpiacot kínáltak a holland textiláruk számára. A témaválasztás tehát az említett okokból korántsem mondható meglepőnek. A szerző a Holland Nyugat-indiai Társaság működése kapcsán bemutatja a holland export volumenét, kitérve arra is, miért hanyatlott az le a XVIII. század végére. Henk den Heijer rámutat arra, hogy az 1780-ban kitört negyedik angol–holland háborúban a nyugat-afrikai holland érdekeltségeket a britek szinte teljesen megfojtották, így a hollandok a térségben sosem tudtak már a korábbihoz hasonló befolyásra szert tenni. A szerző említést tesz a holland textilkereskedelem XIX. századi viszonylagos fellendüléséről, kiemelve, hogy Hollandia gazdasági értelemben még mindig jelentős tényező maradt a térségben.

A mű harmadik részének zárásaként *Ruud Paesie* teszi nagyító alá a zeelandi, azon belül is leginkább a Middelburg városához köthető hajózási vállalatok „tündöklését és bukását”. Paesie írása nem szolgál olyan új megközelítéssel, mint az előző szerzőké. Előnyére válik azonban a fejezetnek a rendkívüli adatgazdaság: táblázataiból az olvasó könnyen át tudja tekinteni a hajózási társaságok működésének jó és kevésbé jövedelmező időszakait egyaránt.

Az utószónak is felfogható fejezet, amely a „Politikai karrierek vége”²² címet viseli, *Henk te Velde* munkája. A szerző írása nem illeszkedik a mű tematikájába, az ugyanis nem történelmi elemzés, hanem politológiai eszmefuttatás, amely politikusok és neves tudósok búcsúját mutatja be a közéletől, valamint a tudományos pályától. Megítélésem szerint ez a fejezet tisztelgés a visszavonuló professzor, Femme Gaastra előtt, ily módon egyáltalán nem zavarja meg a könyv logikai felépítését, tematikáját. A kötetet Gaastra bibliográfiája és a szerzők bemutatása zárja.

A Leideni Egyetem munkatársai a kötettel azt a magas szakmai színvonalat nyújtották, ami már hosszú ideje jellemzi munkájukat, s amire az egyetem hírneve is predesztinálja őket. A kora újkori gyarmatosítások története olyan témakör, amelynek beható ismerete nélkül lehetetlen megérteni a korabeli nagyhatalmi politika összefüggéseit, a hatalmi viszonyok változásait, valamint a világgazdaság drasztikus átalakulásának okait és menetét. Hollandia kis területű országgént mintegy két évszázadon keresztül hatalmas területeket tartott ellenőrzés alatt, s hosszú ideig egyenrangú vetélytársa volt Angliának, a világtörténelem legsikeresebb gyarmattartójának. A könyv nyugodtan ajánlható a témában szakértő és a téma iránt érdeklődő olvasóknak egyaránt.

Ebben, Maurits, Heijer, Henk den en Schokkenbroek, Joost (szerk.), *Alle streken van het kompas*, (A szélrózsa minden irányába). *Maritieme geschiedenis in Nederland* Pers, Zutphen, 2010, 351 oldal.

Kőszeghy Zsolt

2. A fejezet címe angol (It really does end in tears), az alcíme holland nyelvű (Het einde van politieke carrières)